

О. Ф. Філонюк,
здобувач кафедри економічної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України

СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуті деякі особливості страхового ринку як об'єкта державного регулювання, що має важливе значення під час його аналізу з метою синтезу оптимальної системи державного регулювання страхової діяльності в державі. Подана класифікація страхових послуг, в основу якої покладені вісім найчастіше вживаних критеріїв.

In the article there are several peculiarities of the insurance market considered, as an object of government control, which has an important meaning when carrying out its analysis aimed at synthesis of the optimum system of government control over the insurance activity in the state. There is classification of insurance services given, based on eight most widely used criteria.

Ключові слова: державне регулювання страхового ринку, об'єкт державного регулювання, регулювання страхової діяльності, регулювання страхових організацій, Національна страхова система.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблема управління розвитком страхового ринку є однією з найбільш актуальних у теорії та практиці сучасного вітчизняного страхування. Важливість її дослідження пов'язана з тим, що ця система дотепер остаточно не сформувалася як об'єкт державного регулювання: змінюється стан самого страхового ринку, триває постійне удосконалення нормативної бази страхування, відбуваються зміни в діяльності державних регулюючих органів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових досліджень щодо державного регулювання страхового ринку та системи страхових послуг констатує, що в політекономії (економічній теорії) їх дослідження велось недостатньо. Автоматичне перенесення в страхування форм і методів макроекономічного регулювання неможливе. До регулювання страхування потрібні особливі теоретично-практичні підходи, що відображають специфіку фінансово-економічної діяльності страхового ринку як об'єкта державного регулювання.

У теорії страхування накопичений багатий досвід і закладені певні наукові традиції, написано немало теоретичних робіт. Однак, не було проаналізовано страховий ринок як цільну систему, що потрапляє під дію державного регулювання й володіє механізмом саморегулювання.

Наукові дослідження в галузі державного регулювання страхування висвітлювалися в роботах В.Д.Базилевича [1], А.С.Криклія [2], М.В.Мних [3], Л.В.Нечипорук [4], С.С.Осадця [5], Р.В.Пікуса [2], А.Л.Самойловського [6] та ін.

Проблеми регулювання страхування знайшли своє відображення в працях російських фахівців: В.Б. Гомеля [7] і В.В. Шахов [8] та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАΝІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Вітчизняні автори, які торкалися проблеми державного регулювання страхування, виходили з постулату, що страхування — це невід'ємна частина фінансів, тому і його регулювання має досліджуватися в межах науки про фінанси.

Проводити дослідження державного регулювання страхування слід не тільки з вузьких позицій фінансової науки, але необхідно проаналізувати його ширше, спираючись на досягнення макроекономіки й теорії державного регулювання.

Метою статті є визначення страхового ринку як особливого об'єкта державного регулювання, який накладає певну специфіку на систему цього регулювання, що істотно відрізняє її від систем регулювання інших галузей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ринок страхових послуг згідно Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" є складовою ринку фінансових послуг [9]. Стаття 1 цього закону дає визначення державному регулюванню ринків фінансових послуг: "Державне регулювання ринків фінансових послуг — здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам".

На наш погляд, поняття "державне регулювання страхового ринку", "державне регулювання страхової діяльності", "державне регулювання страхових організацій" і "державний страховий нагляд" перебувають в такому співвідношенні:

1. Державне регулювання страхового ринку належить до всього страхового ринку як до єдиної системи, до всіх його суб'єктів і процесів взаємодії між ними.

2. Регулювання страхової діяльності — поняття вузьке, воно відноситься тільки до тих процесів в житті суб'єктів страхового ринку, які безпосередньо пов'язані з проведенням страхових операцій.

3. Регулювання страхових організацій відноситься, з одного боку, тільки до страховиків, які здійснюють свою діяльність на підставі ліцензії, а з іншого, не тільки до здійснюваних ними страхових операцій, а й до інвестиційної діяльності, діяльності як емітента власних цінних паперів і т. ін.

4. Державний страховий нагляд передбачає регулювання й контроль суб'єктів страхового ринку, який здійснюється виключно органами держнагляду, а на практиці й регулювання, і контроль страхування можуть частково здійснюватися і без його участі — податковими органами, Національним банком та ін.

Спираючись на вже існуючі результати роботи провідних українських фахівців у сфері теорії страхування, видається можливим в межах цієї статті викласти власний погляд на державне регулювання страхового ринку, який би доповнював, уточнював і розвивав теоретичні положення авторів, згаданих вище.

Об'єктом державного регулювання має бути страховий ринок як єдина велика система, яка є складовою Національної страхової системи.

У зв'язку з тим, що предметом купівлі-продажу на страховому ринку є специфічний товар — страхова послуга, регулюванню підлягають різні сторони відносин між її виробниками й споживачами, а дії держави мають слугувати меті досягнення балансу економічних інтересів усіх учасників цих відносин. В зв'язку з цим, ми розглянемо специфіку страхового ринку як сфери обміну специфічного товару — страхової послуги.

Трансформуючи класичне визначення ринку страхування, отримуємо, що страховий ринок загалом є економічним механізмом, який об'єднує інтереси пред'явників попиту (страхувальників) і пропозиції (страховиків) на страхові послуги.

Внаслідок того, що страхування охоплює різні сфери економічного життя, страховий ринок відрізняється неоднорідністю за контингентом страхувальників і застрахованих, за характером ризиків, які приймаються на страхування, обсягом відповідальності страховиків і т. ін. Тому виникає необхідність класифікації послуг страхового ринку. Вважаємо за можливе запропонувати таку класифікацію:

1. За стадіями страхових відносин:

- послуги з прямого страхування;
- послуги з перестрахування.

2. За формами страхування:

- послуги з добровільного страхування;
- послуги з обов'язкового страхування.

3. За наявністю (або відсутністю) накопичувальних функцій:

- послуги з накопичувального страхування життя;
- послуги інші, ніж страхування життя.

4. За галузями й видам страхової діяльності:

а) послуги з особистого страхування:

- страхування життя;
- страхування від НВ і хвороб;
- медичне страхування;

б) послуги з майнового страхування:

- страхування засобів наземного транспорту;
- страхування засобів повітряного транспорту;
- страхування засобів водного транспорту;
- страхування вантажів;
- страхування інших видів майна, крім перерахованих вище;
- страхування фінансових ризиків;
- в) послуги зі страхування відповідальності:
 - страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів;
 - страхування цивільної відповідальності перевізника;
 - страхування цивільної відповідальності підприємств-джерел підвищеної небезпеки;
 - страхування професійної відповідальності;
 - страхування відповідальності за невиконання зобов'язань;
 - страхування інших видів цивільної відповідальності, крім перерахованих вище;
 - перестрахування.

5. За контингентом страхувальників:

- послуги з корпоративного страхування;
- послуги зі страхування фізичних осіб.

6. За рівнем обмеження конкуренції (етапи розвитку національних страхових ринків):

— послуги на етапі страхової монополії (державної або недержавних компаній);

— послуги на етапі конкуренції;

— послуги на етапі змагальності (суперництва). Це вищий рівень розвитку страхування. На ринку присутні як національні, так і закордонні страховики. Враховується високий рівень якості страхового захисту, високий рівень розвитку інфраструктури.

7. За співвідношенням попиту та пропозиції:

— "ринок страховика" (пропозиція страхових послуг монополізована, клієнт або погоджується, або не погоджується на запропоновані умови. Приклад: робота Держстраху СРСР);

— "ринок страхувальника" (пропозиція страхових послуг украї різноманітна, страхувальник вибирає страховика й умови страхування в умовах конкуренції. Приклад: страхові ринки розвинених країн).

8. У територіальному аспекті:

- місцева (регіональна) частина страхового ринку;
- національний (внутрішній) страховий ринок (на рівні держави);
- міжнародний (зовнішній) страховий ринок.

В основу класифікації покладені вісім найчастіше вживаних критеріїв (за стадіями страхових відносин, за формами страхування, за галузями і видами страхової діяльності, за рівнем обмеження конкуренції, за співвідношенням попиту і пропозиції, за наявністю або відсутністю накопичувальних функцій, за контингентом страхувальників). Представлена класифікація не є вичерпною, можливі й інші критерії. Проте, з метою аналізу системи державного регулювання страхового ринку, основними будуть саме наведені.

Відносини, які виникають при купівлі-продажу страхової послуги, — це взаємини між страховиком і страхувальником, які укладають між собою договір страхування і приймають на себе обумовлені в ньому права та обов'язки. На думку В.Б.Гомеллі, страховик і страху-

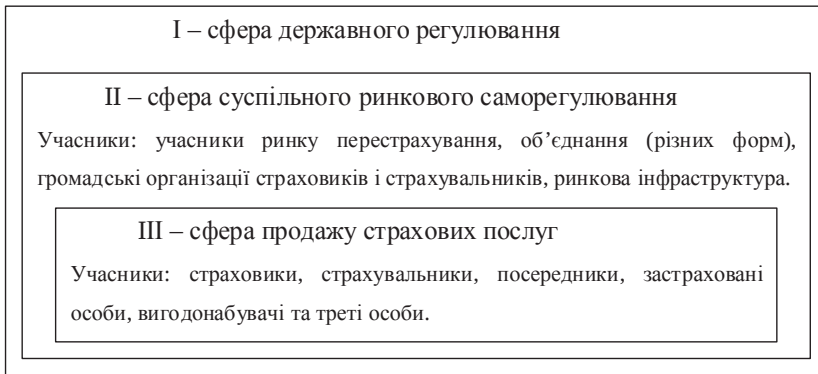

Рис. 1. Структура регулювання страхового ринку

вальник є основними безпосередньо взаємодіючими суб'єктами страхових відносин [7]. Суб'єктами страхового ринку України можуть бути згідно законодавства:

- покупці послуг зі страхового захисту своїх інтересів — страхувальники;
- продавці (і виробники) цих послуг — страховики;
- посередники між даними особами;
- застраховані особи;
- вигодонабувачі;
- треті особи.

На наш погляд, основна особливість цих відносин полягає в наявності паралельних, взаємопов'язаних процесів перерозподілу фінансових ресурсів і ризиків, в основі яких лежить випадковість і вірогідність несприятливих подій (настання страхових випадків). У процесі цих відносин носій ризику (страхувальник) передає його страховій компанії, яка приймає на себе цей ризик, отримуючи за це певну плату — страховий внесок.

Представлений вище перелік містить учасників відносин у сфері продажу послуг з прямого страхування. Проте, на нашу думку, кількість учасників страхового ринку значно більша, оскільки реальні відносини, що мають місце на страховому ринку, багатогранніші. Крім безпосередніх учасників страхових правовідносин, в них залучені й інші: суб'єкти ринку з перестраховування, ринкова інфраструктура, об'єднання страховиків чи страхувальників та держава. Хоча вони самі й не беруть безпосередньої участі в прямому страхуванні, але без них неможливе повноцінне функціонування ринку, виробництво й споживання страхових послуг. Тому, аналізуючи страховий ринок як об'єкт державного регулювання, не можна обмежуватися тільки вищеназваними суб'єктами. Державне регулювання діяльності інших учасників ринку, наприклад, перестраховиків, має не менше значення для ринку в цілому, для забезпечення дотримання інтересів всіх його учасників.

У структурі страхового ринку як єдиної системи, саморегулюючої і регульованої державою, можна виділити три рівні (рис. 1.):

- I — сфера державного регулювання;
- II — сфера суспільного ринкового саморегулювання;
- III — сфера продажу страхових послуг.

Розглянемо рис. 1 знизу вверх. На третьому рівні реалізуються договірні відносини з прямого страхуван-

ня, безпосередньо відбувається укладення й виконання договорів страхування. До третього рівня відносяться учасники ринку страхування (страховики, страхувальники, посередники, застраховані особи, вигодонабувачі та треті особи). Це рівень індивідуального, договірного ринкового саморегулювання.

До другого рівня відносяться всі суб'єкти третього рівня, а також учасники ринку перестраховування (перестраховальники, перестраховики й посередники з перестраховування), об'єднання (різних форм), громадські організації страховиків і страхувальників, ринкова ін-

фраструктура (аудит, консалтинг, аварійні комісари, експертні служби та ін.). Це сфера дії інститутів і механізмів суспільного ринкового саморегулювання.

На першому рівні над усіма вищепереліченими учасниками ринку починається регулююча дія держави, інституційним центром якої для страхового ринку є спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю (Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг).

Виходячи з визначення страхового ринку, поданого нами вище, для характеристики страхового ринку слід розглянути особливості попиту й пропозиції на страховому ринку.

Держава виступає як регулятор цих відносин в особі різних законодавчих і виконавчих органів влади, серед яких центральне місце займають органи нагляду за страховою діяльністю. Цілеспрямована регулююча дія держави на діяльність страхових організацій і страхових посередників, страхувальників (фактичних і потенційних), а також інших суб'єктів страхового ринку здійснюється прямими (адміністративними) і непрямыми (економічними) методами.

Засоби регулювання страхового ринку діляться на дві групи. Засобом прямого (адміністративного) регулювання виступає система правових норм і державних органів, що забезпечують їх виконання. Засобом економічного регулювання є фінансово-кредитна система країни, а кінцевими носіями державного економічного регулювання, його інструментами виступають конкретні сфери, ланки й елементи фінансово-кредитної системи. Адміністративно-правова й економічна складові регулювання страхового ринку тісно взаємопов'язані між собою, оскільки в основі розробки будь-яких законодавчих актів чи адміністративних положень завжди лежать економічні закономірності, які держава прагне або підсилити або нейтралізувати. І, навпаки, для використання фінансово-кредитних важелів регулювання держава застосовує дії, які закріплені правовими нормами.

Відтак, через зміст, суть державного регулювання страхового ринку бачиться в тому, що це — системна сукупність економічних і адміністративно-правових відносин, які виникають між його суб'єктами й державою в результаті цілеспрямованої дії держави на страховий ринок за допомогою адміністративно-правових і економічних регуляторів.

Доречно розглянути деякі особливості страхового

ринку, що мають важливе значення під час його аналізу з метою синтезу оптимальної системи державного регулювання страхової діяльності держави:

1. Цілісність страхового ринку. Виражається в наявності у нього таких властивостей, яких немає у елементах (підсистемах), з яких він складається, а також в тісній взаємодії його суб'єктів між собою. Усередині страхового ринку можна виділити ряд зв'язків, що володіють різною силою. До найсильніших зв'язків відносяться: регулювання страхової діяльності державними наглядовими органами, а також зв'язки, що виникають в результаті правових (договірних) відносин, супутніх діяльності страхових організацій (наприклад, відносин перестрахування).

2. Централізація страхового ринку. Властивість централізації характеризує силу дії верхніх рівнів ієрархії на рішення завдань, що здійснюються нижчими підсистемами. Ця властивість впливає на багато характеристик страхового ринку: його структуру, силу прояву вертикальних і горизонтальних зв'язків усередині системи і т. п. Властивість централізації виражається в єдності нагляду за діяльністю суб'єктів страхового ринку, а також законодавчих і підзаконних актів управління ним. Взагалі страховий ринок складно назвати жорстко централізованим, оскільки його суб'єкти володіють істотною свободою ухвалення рішень. З іншого боку, діяльність страхових компаній піддається досить жорсткому регулюванню, причому деякі заходи з обмеження свободи дій страховиків іноді не можна назвати виправданими.

3. Складність страхового ринку. Визначається наявністю в системі безлічі підсистем різних ієрархічних рівнів. Крім того, велике число суб'єктів страхового ринку (наприклад, крупні страхові компанії) володіють всіма властивостями великих економічних систем — ієрархічністю, великими розмірами, наявністю складного комплексу внутрішніх і зовнішніх управлінських і інформаційних зв'язків, сукупності процесів взаємовпливу та взаємодії підсистем, а також неповною пізнаваністю.

4. Складність і суперечність цільового узгодження на страховому ринку. Властивість цільової узгодженості відображає ступінь збігу цілей (інтересів) підсистем на різних рівнях ієрархії. В більшості випадків цілі систем, що знаходяться на різних ієрархічних рівнях, різні. При цьому процес узгодження цілей є складним завданням. На страховому ринку властивість цільової узгодженості виражається в наявності у нього єдиної мети — формування незалежних резервних фондів для запобігання й ліквідації наслідків несприятливих подій (ризиків), загрозових життю, здоров'ю та майновим інтересам громадян і юридичних осіб, з якомога кращою якістю й за найменшу ціну. Цю мету можна узагальнити як вимогу корисності страхової системи. У той же час слід зазначити, що ця результуюча мета існує тільки на самому верхньому рівні страхового ринку (як головна мета Національної страхової системи), тобто для страхування в цілому. Виконання цієї вимоги є результатом суперечливих намагань суб'єктів страхового ринку, основним з яких є досягнення прибутку від здійснення страхових операцій на існуючому конкурентному ринку з урахуванням наявних законодавчих обмежень. З цим пов'язана інша особливість формування цілей на страхово-

му ринку — наявність декількох критеріїв (цілей) для оцінки ефективності створення, функціонування та розвитку, а також системи його регулювання. Ця відмінність витікає з того, що система регулювання є лише однією зі складових страхового ринку, через що її властивості й завдання розвитку об'єктивно відрізняються від аналогічних характеристик системи в цілому.

Другий аспект — це значне не співпадання критеріїв (цілей) регулювання та управління підсистемами страхового ринку на різних рівнях ієрархії. У зв'язку з цим формулювання критерію оптимальності для системи регулювання ринку є складним самостійним завданням, оскільки такий критерій повинен поєднувати в собі властивості економічної і суспільної "корисності" з власною ефективністю (прибутковістю) страхування. Надалі ми детально розглянемо це завдання. У той же час критерій оптимальності легше сформулювати для страхової компанії, оскільки це критерій нижчого ієрархічного рівня, для якого вже не актуальна властивість "корисності", як така, що важлива для страхового ринку.

Слід згадати ще одну важливу особливість — це формування мети страхового ринку. Тобто проблеми взаємовпливу цілей, що формулюються на його різних ієрархічних рівнях. Так, мета суб'єктів будь-якої страхової системи — одержання прибутку від страхових операцій — значною мірою впливає на критерій формування системи регулювання страхового ринку, що включає у зв'язку з цим вимогу забезпечення прибуткового характеру страхових операцій поряд з їх корисністю. З іншого боку, критерій ефективності діяльності страхової компанії неминує містити разом з вимогою досягнення максимуму прибутку обмеження корисності та ефективності захисту майнових інтересів страхувальників і суспільства в цілому.

Тобто у цьому проявляється основне протиріччя між страховим ринком і Національною страховою системою. Іншими словами — це головна теоретична і практична проблема державного регулювання страхової діяльності в державі.

З юридичного погляду, участь потенційних страхувальників в укладанні договорів страхування обмежено тільки їх право-дієздатністю. Попит стимулює вимога до певних груп страхувальників у обов'язковому порядку страхувати ті чи інші ризики, згідно закону чи інших нормативних актів (обов'язкове й "обов'язкове добровільне" страхування).

З економічного погляду попит обмежений платоспроможністю потенційних страхувальників. В умовах низького рівня доходів населення й дефіциту фінансових ресурсів у підприємств витрати на страхування знаходяться на одному з останніх місць. І навпаки, в умовах сприятливого економічного стану частка витрат на страхування зростає.

Потреби в страхових послугах за рівнем їх усвідомлення не належать до першочергових, тому формування попиту на страхування вимагає багато зусиль з переосмислення цієї потреби з неусвідомленої в усвідомлену [10, 11]. При низькому рівні платоспроможності клієнт не хоче витрачати кошти на страхування, якщо у нього не задоволені повністю важливі потреби. Щоб доходи розподілялися й на страхування, необхідна низка умов, найважливішими з яких є інформованість

клієнта про страхування, рівень економічного мислення та страхової культури.

З урахуванням того, що потреба в страховому захисті знаходиться у клієнта далеко не на першому місці, попит на страхування падає, якщо у клієнта зменшується розмір реальних доходів. Тому витікає ще одна особливість страхового ринку, яка полягає в тому, що він більш схильний до наслідків кризових явищ в економіці, наприклад, інфляції чи падіння платоспроможності клієнтів, ніж інші галузі.

Особливість пропозиції на страховому ринку полягає в тому, що носіями пропозиції виступають страховики — юридичні особи, які отримали у встановленому законом порядку право на здійснення страхової діяльності (ліцензії). На обсяг і структуру пропозиції значною мірою впливають чинники конкуренції між страховиками, рівень витрат на ведення страхової справи та інші чинники, що характеризують ситуацію на страховому ринку конкретної країни в конкретний період часу.

Чинниками пропозиції страхового ринку є:

- кількість страховиків (пряма залежність);
- середньоринкові норми витрат на ведення справи і ставки комісійних винагород (зворотна залежність);
- структура й фінансовий стан ринку — ємкість страхового й перестрахового ринків, стан страхових портфелів компаній, розмір власних коштів страховиків, рівень концентрації капіталу (пряма залежність);
- збитковість видів страхування (зворотна залежність), рівень ризику (зворотна залежність), рентабельність і прибутковість страхових операцій (пряма залежність);
- рівень страхового нагляду (зворотна залежність);
- оподаткування страхових організацій (зворотна залежність);
- ставка банківських відсотків.

Особливістю пропозиції на страховому ринку є також те, що вона реалізується через два основні типи суб'єктів ринку — страхові організації (страхові компанії) і товариства взаємного страхування.

ВИСНОВКИ

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки.

Розглянуті особливості страхового ринку впливають на суть, зміст і форми його державного регулювання. Страховий ринок як особливий об'єкт державного регулювання накладає певну специфіку на систему цього регулювання, що істотно відрізняє її від систем регулювання інших галузей.

Спираючись на світовий досвід дослідження державного регулювання соціально-економічних процесів і визначення провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців, можна визначити суть державного регулювання страхового ринку як систему економічних і адміністративно-правових відносин, що виникають між учасниками страхового ринку й державою в процесі цілеспрямованої державної дії на страховий ринок. Суб'єктами цих відносин виступають, з одного боку, держава, а з іншого — всі учасники страхового ринку: страховики, страхувальники й інші суб'єкти на всіх трьох рівнях, розглянутих вище.

Регулюванню прямо або опосередковано можуть підлягати попит і пропозиція на страховому ринку, а також страховий продукт.

Суть державного регулювання страхового ринку відображає постійно повторювані, причинно-наслідкові, найбільш глибокі взаємозв'язки й взаємини його учасників. На відміну від змісту й форм, вона залишається незмінною в часі.

Реалізація суті державного регулювання страхового ринку здійснюється через систему методів, форм й інструментів регулювання, за допомогою яких держава впливає на всі аспекти діяльності страхового ринку. Зміст державного регулювання змінюється з часом, відмінний в різних країнах, залежить від типу державного устрою, вибраної моделі економічної політики та ін.

Література:

1. Базилевич В.Д. Страховий ринок України. монографія / В.Д. Базилевич — К.: Знання, КОО, 1998. — 374 с.
2. Криклій А.С., Пікус Р.В. Ринок страхування життя в Україні: тенденції та європейський досвід / А.С. Криклій, Р.В. Пікус [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.economy.in.ua/index.php?id=7&operation=9>. — Заголовок з екрану.
3. Мних М. Проблеми та напрямки вдосконалення державної політики в галузі страхування // Економіка. Фінанси, право. — 2000. — №8. — С.27—30.
4. Нечипорук Л.В. Закон України "О страховании": Комментарий. — 2-е изд., исправл. и доп. — Харьков: Одиссей, 2004 — 336 с.
5. Осадець С. Развитие страхового образования: опыт и направления / С. Осадець // Финансовые услуги. — 2002. — №7—8. — С. 14—15.
6. Самойловський А.Л. Державне регулювання страхової діяльності в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / Н.-д. екон. Ін-т М-ва економіки. — К., 2000. — 16 с.
7. Гомелля В.Б. Основы страхового дела: учеб.-практ. пособие для системы высш. и доп. образования / В.Б. Гомелля. — М.: Моск. гос. ун-т экономики статистики и информатики, 1999. — 110 с.
8. Шахов В.В. Некоторые итоги и перспективы развития страхового рынка России / В.В. Шахов // Финансы. — 1997. — №3. — С. 41.
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?find=1&textl=1&user=o1&text=%CF%F0%-EE+%F4%B3%ED%E0%ED%F1%EE%E2-%B3+%EF%EE%F1%EB%F3%E3%E8&x=9&y=3>. — Заголовок з екрану.
10. Барановський О. Страховий ринок України — 2006 // Альманах фінансових послуг 2007. — С. 48—52.
11. Віктор Суслов. Стан страхового ринку України: проблеми та питання // Слухання парламентського комітету з фінансів і банківської діяльності "Про стан та перспективи розвитку страхового ринку України". — <http://www.dfp.gov.ua/734.html>.
Стаття надійшла до редакції 29.10.2009 р.